

وضعیت‌شناسی جامعه اسلامی

معاصر عاشورا و پیامدهای آن

www.ketab.ir

دکتر علی مرادزاده

مهر ۱۴۰۰

وضعیت شناسی جامعه اسلامی معاصر عاشورا و پیامدهای آن

دکتر علی مرادزاده

چاپ اول مهر ۱۴۰۰، شمارگان ۵۰۰ نسخه

صفحه‌آرایی و ویراستاری: مریم مرادزاده. طرح جلد حسین مرادزاده

نشر ناد؛ وابسته به مؤسسه فرهنگی هنری ناد جاوید

سرشناسه: مرادزاده، علی ۱۳۴۱ -

عنوان و نام پدیدآور: وضعیت‌شناسی جامعه اسلامی معاصر عاشورا و پیامدهای آن / علی مرادزاده.

مشخصات نشر: تهران: انتشارات ناد، ۱۴۰۰

مشخصات ظاهری: ۴۸۵ ص.

شابک: ۹۷۸-622-7764-09-3

وضعیت فهرست نویسی: فیپا

موضوع: حسین بن علی (ع)، امام سوم، ۴ - ۶۱ ق.

موضوع: Hosayn ibn 'Ali, Imam III, 625-680

موضوع: عاشورا Tenth of Muharram

موضوع: عاشورا -- جنبه‌های جامعه‌شناختی

موضوع: Tenth of Muharram -- Sociological aspects

موضوع: واقعه کربلا، ۶۱ ق. Karbala, Battle of, Karbala, Iraq, 680

رده بندی کنگره: ۵/BP۴۱

رده بندی دیویی: ۹۵۳۴/۲۹۷

شماره کتابشناسی ملی: ۸۵۲۳۵۲۸

اطلاعات رکورد کتابشناسی: فیپا

تهران: میدان امام حسین (ع) - بن‌بست برخوردار - پلاک ۳ - واحد ۳

تلفن: ۷۷۶۸۰۰۵۶ - ۰۲۱

آدرس و تلفن نویسنده: ۰۹۱۲۲۱۷۴۸۲۲ - moradzadeh583@gmail.com

فهرست مطالب

۹	 مقدمه
۱۵	 فصل اول: وضعیت شناسی تاریخی قیام عاشورا
۱۷	 گفتار ۱- تاریخ زندگانی امام حسین (ع)
۲۱	 گفتار ۲- امام حسین (ع) در دوره امامت
۲۳	 گفتار ۳- زمینه‌های قیام عاشورا
۲۹	 گفتار ۴- عناصر و عوامل شکل‌گیری نهضت عاشورا
۳۷	 گفتار ۵- اهداف و انگیزه‌های نهضت عاشورا
۶۰	 گفتار ۶- فرایند تاریخی رخداد عاشورا
۷۳	 گفتار ۷- روندشناسی عزاداری و مراسم بزرگداشت عاشورا
۸۷	 گفتار ۸- حوانث پس از عاشورا
۹۲	 گفتار ۹- راهپیمایی یارین حسینی (ع)
۱۰۵	 فصل دوم: وضعیت جامعه‌شناختی و سیاسی
۱۰۷	 گفتار ۱- تغییر هویتی جامعه ماقبل قیام عاشورا
۱۱۲	 گفتار ۲- تحلیل جامعه‌شناختی مقطع عاشورا
۱۲۷	 گفتار ۳- نهضت عاشورا به‌منزله جنبش اجتماعی
۱۴۰	 گفتار ۴- انسانیت، تکریم انسان، کنترل اجتماعی و آزادگی
۱۴۳	 گفتار ۵- جریان‌های سیاسی اجتماعی فعال در مقطع عاشورا
۱۵۰	 گفتار ۶- امام خمینی (ره) و نهضت عاشورا
۱۵۲	 گفتار ۷- وضعیت سیاسی و مدیریت بی‌کفایت
۱۶۵	 گفتار ۸- امام حسین (ع) در معرض انتخاب یکی از چهار سناریو
۱۶۶	 گفتار ۹- امام حسین (ع) و درمان درد چهار دسته از امت
۱۶۷	 گفتار ۱۰- وضعیت و ویژگی‌های یاران امام حسین (ع)
۱۷۰	 گفتار ۱۱- کوتاهی، غفلت یا خیانت خواص
۱۷۹	 فصل سوم: وضعیت روان‌شناختی
۱۸۱	 گفتار ۱- سه تفاوت نگاه جامعه‌شناختی و روان‌شناختی

- گفتار ۲- علت‌ها و عوامل روان‌شناختی جامعه اسلامی ۱۸۳
- گفتار ۳- نقش الگوها در حیات و سرنوشت انسان‌ها ۱۸۶
- گفتار ۴- عزم بر بندگی خدا، عزت‌نفس و جهاد با نفس ۱۸۸
- گفتار ۵- تزلزل و تنزل شخصیتی ۱۹۰
- گفتار ۶- اهتمام امام حسین (ع) به منصرف ساختن دشمن ۱۹۵
- گفتار ۷- انگیزه غلو و مبارزه با غالیان ۱۹۶
- گفتار ۸- انگیزه و اغراض خرافه و مبارزه با خرافات و بدعت‌ها ۲۰۷
- گفتار ۹- انگیزه و اغراض تحریف و مصادیق آن ۲۱۵

فصل چهارم: وضعیت‌شناسی فرهنگی و فکری ۲۲۹

- گفتار ۱- رویکرد عاشورا پژوهی ۲۳۱
- گفتار ۲- فرهنگ و تفکر انحرافی بستر انحطاط ۲۳۴
- گفتار ۳- جعل احادیث به‌سبب تغییر فکری و فرهنگی ۲۳۵
- گفتار ۴- تهاجم فرهنگی، جنگ شناختی و فتنه تبلیغاتی ۲۳۶
- گفتار ۵- وضعیت فکری و کلامی ۲۳۷
- گفتار ۶- فرهنگسازی در بحران و خلأ فرهنگی ۲۴۸
- گفتار ۷- مقایسه فرهنگ حسینی (ع) و فرهنگ یزیدی ۲۵۴
- گفتار ۸- حماسه عاشورا در شعر فارسی ۲۵۷
- گفتار ۹- روش‌شناسی امویان در تغییر بنیادین جامعه اسلامی ۲۵۹
- گفتار ۱۰- فرقه‌سازی و مذهب‌سازی ۲۶۳
- گفتار ۱۱- انحرافات جامعه اسلامی معاصر قیام عاشورا ۲۶۶

فصل پنجم: پیام‌های واقعه ماندگار عاشورا ۲۷۹

- گفتار ۱- پیام‌های راهبردی نهضت عاشورا ۲۸۱
- گفتار ۲- منازعه حق و باطل همیشگی و پایان‌ناپذیر ۲۸۳
- گفتار ۳- دشمن‌شناسی، دشمن‌ستیزی و خط‌کشی بین دوست و دشمن ۲۸۴
- گفتار ۴- حقوق بشر، دانایی محوری، محبت الهی ۲۸۶
- گفتار ۵- زنان، مادران و دختران پیشگامان جهاد و شهادت ۲۸۸
- گفتار ۶- توکل، صبوری، ایثارگری ۲۹۱
- گفتار ۷- تولید ادبیات پویا و ماندگار ۲۹۳

گفتار ۸- زیارت‌ها و پیام‌های نهفته در آن‌ها	۲۹۴
گفتار ۹- گفتمان مقاومت و بیداری اسلامی	۲۹۵
گفتار ۱۰- انگیزه خدایی در همه امور	۲۹۵
فصل ششم: پیامدها و دستاوردهای نهضت عاشورا	
گفتار ۱- پیدایی شور و شعور عاشورایی	۲۹۹
گفتار ۲- موفقیت در اهداف راهبردی منطبق بر اراده الهی	۳۰۳
گفتار ۳- دستاوردهای سیاسی و شکل‌گیری قیام‌های انقلابی	۳۰۶
گفتار ۴- عاشورا و مقوله اتمام حجت	۳۱۶
گفتار ۵- دستاوردهای فرهنگی و اجتماعی نهضت حسینی (ع)	۳۲۰
گفتار ۶- هوشیاری و مقابله شیعیان با خرافه، تحریف و انحراف	۳۲۷
گفتار ۷- سقوط مشروعیت سلطنت بنی‌امیه	۳۳۹
گفتار ۸- پدیدار شدن گفتمان مقاومت و دفاع از حرم و حریم اهل‌بیت	۳۴۱
گفتار ۹- تأثیر ماندگار و هجرت تاریخ‌ساز اسلام	۳۴۳
گفتار ۱۰- تقویت تاریخ نگاری، انتشار و نهادینه ساختن مکتب عاشورا	۳۴۵
فصل هفتم: درس‌ها و عبرت‌های عاشورا	
گفتار ۱- درس‌های عاشورا	۳۵۷
گفتار ۲- عبرت‌های عاشورا	۳۵۹
گفتار ۳- درس‌ها و عبرت‌های عاشورا از منظر آیت‌الله خامنه‌ای	۳۷۵
گفتار ۴- شیوه‌ها و شعارهای مبارزه امام حسین (ع)	۳۸۰
گفتار ۵- شکل‌گیری فرهنگ و تفکر انقلابی از درس‌های عاشورا	۴۰۹
گفتار ۶- خیزش زنان ولایی در بازتولید اهداف و روش‌های عاشورا	۴۱۱
گفتار ۷- زبان‌های غفلت از فرهنگ عاشورایی	۴۱۷
گفتار ۸- برکات فردی و اجتماعی ذکر عاشورا	۴۱۸
فصل هشتم: فجر حقیقی در قیام حسینی (ع) و انقلاب خمینی	
گفتار ۱- خاستگاه و مبانی فکری دو نهضت	۴۲۷
گفتار ۲- وجوه تشابه و همگونگی‌های دو نهضت	۴۲۹
گفتار ۳- پیامدها و تأثیرگذاری جهانی دو نهضت	۴۳۱

مقدمه

برخی حوادث و تحولات و یا حتی موضوعات به لحاظ ماهیت و یا اثرات محیطی از اهمیت فوق العاده برخوردار هستند، به این خاطر برای فهم دقیق آن‌ها لازم است از طریق مطالعات و روش‌های میان‌رشته‌ای مورد مطالعه و بررسی قرار گیرند. مسائل مربوط به پیشوایان از این جمله است. واقعه عاشورا، یک واقعه تاریخی و چندوجهی است که پتانسیل آن را دارد تا از جهات مختلف و با علوم و مطالعات میان‌رشته‌ای و ترکیب نظریه‌ها مورد بررسی قرار بگیرد. با این نوع نگاه لازم است جامعه شناسان، روانشناسان، مورخین، سیاستمداران، دین‌پژوهان، اهالی فرهنگ و دیگر کارشناسان هر یک از زاویه تخصص خود به رخداد بی‌نظیر عاشورا بپردازند. عاشورای حسینی (ع) به مثابه مکتبی انسان‌ساز تجلی پیدا کرده است و درس‌ها و عبرت‌های فراوانی را در خود دارد که در صورت شناخت و تمسک به آن‌ها می‌توان از خیلی‌ها و انحرافات پیشگیری کرد و مانع انحطاط جامعه بشری و مسخ انسانیت گشت.

پردازش رخدادی شگفت‌انگیز چون عاشورا هم باعث شناخته شدن ابعاد گوناگون نهضت کربلا خواهد شد و هم موجب پویایی و بومی‌سازی خود این علوم می‌گردد. عاشور، عاشورا و عاشوراء، بنا به قول مشهور علمای لغت، دهم محرم را گویند و آن روزی است که حسین بن علی (ع) در صحرای کربلا با لب‌تشنه و با نهایت مظلومیت به شهادت رسید. از آن‌پس روز عاشورا به یک فرهنگ و به یک نماد ماندگار تبدیل شد و هر سال شیعیان جهان و بخش‌هایی از دیگر مذاهب و ادیان و حتی آزادی‌خواهان در این روز به عزاداری می‌پردازند و به سوگ آن حضرت و فرزندان و اصحاب وفادارش می‌نشینند. در عزاداری، روضه‌خوانی، سینه‌زنی و زنجیرزنی، گریه و زاری نوعی از احساس معنوی و نشاط روحانی به انسان می‌بخشد که هیچ چیز جایگزین آن نخواهد بود و سبب هدایت، بصیرت و نزدیکی انسان سرگشته به خدای متعال و صراط مستقیم می‌گردد.

امام حسین (ع) اساس کار خود را دعوت به قرآن کریم و سنت پیامبر اکرم (ص) اعلام می‌کند، به این خاطر حتی بررسی بعد قرآنی این نهضت ضروری به نظر می‌رسد. اهداف قیام حضرت هم در وصیت‌نامه ایشان آمده و هم در سخنرانی‌ها و بیاناتی که از مدینه تا مکه و از آنجا تا کربلا مطرح گردید مشخص شده است. احیای اسلام، امر به معروف و نهی از منکر، دفاع از حق و مبارزه با باطل،

انجام تکلیف و رسالت الهی و اسلامی، تشکیل حکومت و خلافت اسلامی، احیای سنت پیامبر اکرم (ص)، هدایت بشر، روشنگری و افشاگری و امثال آن‌ها از اهداف قیام کربلا هستند. باید توجه داشت که حادثه عاشورا حادثه‌ای اتفاقی نبود بلکه زمینه‌ها و پیش‌رآن‌های آن در گذشته انجام شده بود، پس از رحلت پیامبر اسلام نسبت به وصایای آن حضرت بی‌مهری شد، وصی بلافصل و منصوب و منصوص آن حضرت یعنی امام علی (ع) توسط اصحاب سقیفه بنی ساعده کنار گذاشته شد، اهل‌بیت پیامبر به‌تدریج خانه‌نشین و منزوی شدند، با خلافت امام علی (ع) و امام حسن (ع) همراهی و مساعدت نشد، معاویه برخلاف مفاد صلح‌نامه فرزند بی‌صلاحیت و بی‌اعتقادش یزید را به جانشینی خود برگزید، تحریف و انحراف رایج گشت، جای عزت و ذلت عوض شد، بنی‌امیه که پیامبر خلافتشان را حرام اعلام کرده بود بر مسند خلافت تکیه زدند.

این موارد و ده‌ها مورد دیگر قیام را ناگزیر ساخته بود. اگر امام حسین (ع) با یزید بیعت می‌کرد بر حکومت و رفتارهای خلافت شرع یزید مهر تأیید زده می‌شد و کار مبارزه با بنی‌امیه دشوار می‌گردید. از این‌رو نهضت عاشورا سلسله‌جنبان قیام‌ها و جنبش‌های بعدی گردید. امام حسین (ع) روح مبارزه و انقلابی‌گری را در دل‌های مرده جامعه اسلامی زنده کرد. به مجاهدان جرئت و جسارت بخشید تا به‌صورت آتش به اختیار در مقابل ظلم و فساد و انحراف بایستند. نکته مهم این است که قیام عاشورا ثابت کرد که برای دفاع از حق باید هزینه داد حتی اگر هزینه مانند ریختن خون اهل‌بیت باشد. لازم است با استخراج داده‌های تاریخی و تحلیل آن به کمک آیات قرآنی، استنادات امام حسین (ع) به آیات قرآن را در طول قیام عاشورا مورد بررسی قرار داد.

آن حضرت در موقعیت‌های گوناگون توانست تفسیر کاملی از اصول، اهداف و ویژگی‌های قیام عاشورا، وضعیت جامعه و نیز لشکر دشمن ارائه کند. با مردم کوفه اتمام‌حجت کرد، همه تلاش خود را به کار برد تا مردم را هدایت کند و از انحراف بازدارد؛ اما آنان که شکم‌هایشان از لقمه حرام پر شده بود از درک حقایق عاجز بودند. همچنین تمام رفتارها، تصمیمات، سخنان و خطابه‌ها، دستورات و حتی جنگیدن آن حضرت مبنای توحیدی داشته است. عاشورا در مقایسه با بسیاری از رخدادها، دیگر، حجم کمی از وقایع را به خود اختصاص داد و آغاز و انجام آن، در برهه‌ای کوتاه اتفاق افتاده است؛ اما یکی از حوادثی است که در طول تاریخ خویش، بیشترین توجه را به خود جلب کرده و علاوه بر نقش گسترده و تأثیر عمیق اجتماعی تاریخی خود، به‌صورت فرهنگی ویژه با ساختاری منحصربه‌فرد درآمده است.

نهضت عاشورا دارای ابعاد و زوایای آشکار و پنهان زیادی است. آنچه تاکنون در اغلب محافل مورد اشاره قرار می‌گیرد تنها گوشه‌ای از ابعاد رازآلود کربلای حسینی (ع) است. نهضت عاشورا در مقطع

تاریخی خاصی به وقوع پیوست که مردم عزم رجعت به جاهلیت را کرده بودند، از حق و عدالت گریزان بودند، دنیاطلبی و رفاه و تجمل عقل و هوش از سرشان برده بود، برخی را قدرت مست خود کرده و برخی عزم انزوا و گوشه‌گیری داشتند. جامعه معاصر عاشورا بدجوری پیچیده و آلوده بود، مردم بالأخص رزمندگان دچار مشکلات روانی زیادی شدند، فریب‌های معاویه، تهدید و تطمیع و تزویر امویان بسیاری از مردم را دچار بی‌تفاوتی نسبت به اهل بیت پیامبر کرده بود، سیاست تبدیل به نیرنگ شده بود و رنگ الهی خود را از دست داده بود.

معاویه در اواخر عمر خویش یزید را به خلافت رساند و برای او از مردم و نخبگان بیعت گرفت. او نتوانست از امام حسین بیعت بگیرد. یزید پس از مرگ پدر بلافاصله به حاکم مدینه نوشت از امام حسین (ع) برایش بیعت بگیرد و در صورت سرپیچی، او را به قتل برساند. امام حسین (ع) وقتی با پیشنهاد بیعت توسط حاکم اموی مدینه روبرو شد دو راه پیش روی داشت، یکی این که بیعت بکند و خاموش و خانه‌نشین شود و با پوشیدن لباس ذلت شاهد محو شدن ارزش‌ها و احکام دین جدش باشد، دوم این که بیعت نکند و در برابر خلیفه غاصب و فاسد ایستادگی کند، عزت انسانی و الهی خود را به تصویر بکشد و هزینه آن را هم تحمل نماید تا اسلام بماند. امام حسین (ع) راه دوم را برگزید و مسیر نهضت خویش را با آگاهی و بصیرت نافذ تا کربلا پیمود. امام بر اساس وعده پیامبر و اخباری که از پدر و مادرش شنیده بود بی‌شکست خود را می‌دانست و به تمام حوادث قیام و رخدادهای ناگوار پس از عاشورا نیز آگاه بود.

بررسی منابع تاریخی عاشورا نشان می‌دهد که با سه چهره از این رخداد ماندگار مواجه هستیم و هریک از آن‌ها نیازمند کاوش و تأمل هستند: ۱- چهره اول چهره عاشورایی است که در سال ۶۱ هجری در سرزمین کربلا اتفاق افتاد. چهره‌ای که بازیگرانش آن را آفریدند. ۲- چهره دوم عاشورایی است که از صافی نگاه ناظران، راویان و ذهن تاریخ‌نگاران عبور کرده و نوع نگاه و فهم راویان و درک و تفسیر مورخان و شرح حال نویسان در کم و کیف آن تأثیر گذار بوده است. ۳- چهره سوم عاشورایی است که بین مردم در اقصی نقاط جهان متداول و مرسوم است. این عاشورا آمیخته‌ای است از آنچه در کربلا اتفاق افتاده و آنچه راویان، مورخان و نویسندگان به آن افزوده یا از آن کاسته‌اند و درک و ترسیمی که در طول تاریخ در فرهنگ‌عامه از این واقعه ارائه شده است. امروز در مجالس و محافل عاشورایی، بیشتر با این چهره سوم عاشورا روبه‌رو هستیم. در این خصوص باید بیش از هر چیز به حقیقت عاشورا و حکمت آن و واقعیات مقطع عاشورا تمرکز نمود.

آثاری که در تبیین رخداد عاشورا تألیف و منتشر شده است روش‌ها و رویکردهای مختلفی تدوین شده‌اند. مقتل نگاری، معجم نگاری، وقایع‌نگاری، ترجمه منابع قدیمی، تحلیل و تحقیق، تحریف

شناسی و نگاه نقادانه با روایت‌ها و تصویرسازی‌های مورخان از رخداد عاشورا هستند. این منابع اکنون در دسترس مردم هستند و هر یک به شکلی مورد توجه و عنایت برخی از مخاطبان قرار گرفته و بر افکار و رفتار مردم تأثیر گذاشته است. باید توجه داشت که برخی تلاش کردند حقیقت و واقعیات نهضت کربلا را بیان کنند و برخی نیز در قالب قصه و مقتل و امثال آن‌ها درصدد بودند حوادث را آن‌گونه بیان کنند که برای عوام جذاب و متأثرکننده باشد و به اصطلاح کاری کنند که هر طور شده اشک مخاطب را در بیاورند و مجلس آنان از گیرایی لازم برخوردار باشد.

با این حال، کاروان اسیران کربلا رسالت تبلیغی و روشنگری بی‌نظیری انجام دادند. در واقع کربلا در کربلا می‌ماند اگر زینب نبود. اسیران شهر به شهر و منزل به منزل از کربلا تا کوفه و از آنجا تا شام سختی کشیدند اما پیام عاشورا را به مردم رساندند. این نهضت روشنگری فضای غبارآلود جامعه را از بین برد و بسیاری از کوفیان را به حال خود آگاه ساخت. تا جایی که قیام تواین شکل گرفت و بسیاری از کوفیان در درگیری با شامیان و امویان به شهادت رسیدند. دستاوردهای قیام عاشورا در گفتار و رفتار حضرت امام مجاهد (ع) و زینب کبری (س) تجلی پیدا کرد. شهیدان کربلا خون دادند تا مردم هدایت شوند و بیان ظلم و فساد کننده شود و اسیران کربلا خون دل خوردند و با جهاد فکری، جهاد فرهنگی، جهاد رسانه‌ای و جهاد سیاسی خود تحولی شگرف در افکار عمومی پدید آوردند و نقش بی‌بدیل خود را در تکمیل نهضت ایفا نمودند.

اربعین به نوبه خود یک نهضت است. کاروان اهل بیت چهل روز در مسیر اسارت، تحقیرها و شکنجه‌های زیادی تحمل کردند، آنان با صبوری این سختی‌ها را تحمل نمودند اما پیام عاشورا و اهداف نهضت کربلا را به جهانیان منعکس کردند. آنان چهل شهیدای کربلا به آنجا رسیدند و با شهیدای اهل بیت سخن گفتند، زیارت کردند، درد دل نمودند. این نخستین اربعین بود و پس از آن زیارت اربعین و راهپیمایی اربعین هر سال با شدت و ضعف‌هایی ادامه پیدا کرد تا به امروز رسید. اکنون راهپیمایی اربعین ابعاد جهانی پیدا کرده است، بزرگ‌ترین اجتماع مسلمین به شمار می‌رود. هر سال بیش از سال گذشته این راهپیمایی ابعاد سازنده و پیامدهای امیدبخش بیشتری پیدا می‌کند. اکنون علاوه بر شیعیان حتی اهل سنت و حتی غیرمسلمانان نیز در عزاداری سیدالشهدا و در راهپیمایی اربعین آن حضرت شرکت می‌کنند. بسیاری از نخبگان جهان هرکدام از زاویه‌ای خاص به نهضت عاشورا و اربعین می‌پردازند. آن را در رسانه‌های منطقه‌ای و بین‌المللی بازتاب می‌دهند. علاوه بر آن بسیاری از رهبران جهان از قیام امام حسین (ع) تمجید کرده و آن را ملاک عمل و نقشه راه عزت و استقلال خود قرار داده‌اند.